
1700-luvun kohteliaisuuskulttuuri

Soile Ylivuori

Luonnollisuuden retoriikka 1700-luvun englantilaisessa naisten kohteliaisuuden diskurssissa

Luonnollisuuden retoriikka oli tärkeässä asemassa erityisesti naisille suunnatussa kohteliaisuuskirjallisuudessa 1700-luvulla. Luonnollisuudella oli useita merkityksiä, joiden avulla luotiin sukupuolitettuja käytösodotuksia ja perusteltiin niiden tärkeyttä naisille. Luonnollisuutta käytettiin yhtäältä luomaan diskursiivisia ihanteita ja samanaikaisesti kätkemään ihanteiden diskursiiviset juuret, jotta ne näyttäisivät historiattomilta ja ikuisilta. Luonnollisuuteen liittyvä käsitteellinen ambivalenttius teki siitä monipuolisen retorisen työkalun.

”*Manners maketh man*” eli ”tavoistaan mies tunnetaan” kuului keskiaikainen englantilainen sananlasku.¹ Käytöstavat olivat jo tuolloin tärkeässä roolissa ihanteellisuuden ja identiteetin luojina sekä sosiaalisen kanssakäymisen helpottajina. Uudelle ajalle tullessa kohteliaisuus ja käytösetiketin kehitys keskittyivät pääasiassa hoveihin, joissa monimutkainen arvohierarkia edellytti tarkan hovietiketin noudattamista. Esimerkik-

si urbinolainen hovimies Baldassare Castiglione (1478–1529) kirjoitti vaikutusvaltaisessa teoksessaan *Il Cortegiano* (1528) hyvien käytöstapojen olevan eräänlainen ulkokuori, jolle miellyttävä kanssakäyminen hovissa perustui. Kohteliaisuus oli Castiglionen mielestä julkinen performanssi, jossa kohtelias ihminen esitti miellyttävää roolia peittäääkseen mahdolliset epämiellyttävät luonteenpiirteensä. Kohteliaisuus mahdollisti tällä tavoin yhteisön helpon toiminnan. *Il Cortegianon* ja Erasmus Rotterdamilaisen (n. 1466–1536) *De civilitate morum pueriliumin* (1530) kaltaisten tapaoppaiden levitessä käännöksinä Euroopassa aina Englantia myöten vahvistui myös ajatus kohteliaisuudesta (*civility*) miellyttämisen taitona ja kanssakäymisen perustana.²

1700-luvun Englannissa kohteliaisuus alkoi saada erilaisia painotuksia. 1500–1600-luvun hovikohteliaisuuteen perustuvaa käyttäytymisetikettiä alettiin pitää liian muodollisena, sääntöjen kahlitsemana ja valheellisen pinnallisena. Englannin ”urbaani renessanssi”, uudenlaisen kaupunkikulttuurin synty 1700-luvulla toi mukanaan aivan uudenlaisen sosiaalisen kanssakäymisen kulttuurin, jonka ympärille kehittyi myös vapaampi ja suoraviivaisempi kohteliaisuusideo-

1. Ks. esim. Anna Bryson (1998) *From Courtesy to Civility. Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press, 2.

2. Bryson (1998) 46–52.

logia. Kohteliaisuuden painopiste siirtyi hovista kaupunkiin.³

1700-luvun englantilaisille ei myöskään enää riittänyt kaunis ulkokuori, vaan kohteliaisuus alkoi saada moraalista sisältöä. Muodollinen hovi-kohteliaisuuteen perustunut *civility* muuttui vapaaksi ja avoimuutta painottavaksi *politenessiksi*.⁴ Kauniit käytöstavat olivat yhä tärkeä kohteliaisuuden osa-alue, mutta englantilaiset kirjoittajat alkoivat antaa yhä enemmän painoa moraalille sisimmälle. Ulkoisen kuoren – eli ruumiin – tehtäväksi tuli heijastaa ihmisen sisältä ulospäin, ei peittää sitä katseilta Castiglionen tapaan. Hyvät käytöstavat olivat näin suoraa seurausta ihmisen hyvästä ja moraalista sielusta.⁵

Toinen 1700-luvun kohteliaisuuskeskustelulle tyypillinen piirre oli naisten tulo parrasvaloihin. Vaikka naisille oli kirjoitettu jonkin verran tapoppaita myös aiemmilla vuosisadoilla, niiden määrä lisääntyi räjähdysmäisesti 1700-luvulla.⁶ Vaikka naisten tavat nousivat yhdeksi kohteliaisuuskeskustelun tärkeimmistä osa-alueista, ei aihetta ole juuri tutkittu.⁷ Tämän artikkelin tar-

koitus on keskittyä juuri tähän vähemmälle huomiolle jääneeseen diskurssiin.

Kohteliaisuuden kiemuroiden ohella 1700-luvun englantilaisia puhutti luonto ja kaikki siihen liittyvä, kuten valistuksen luonnonihminen tai luonnonoikeuden käsite. Luonnolla oli tärkeä rooli myös kohteliaisuusideologiassa: siihen vedottiin kiistattomana auktoriteettina, joka säänteli ihmisten luonnetta ja tapaa käyttäytyä. Niinpä luonnollisuudella voitiin perustella ja oikeuttaa erilaisia kohteliaisuusideologioita ja käyttäytymisvaatimuksia. Vielä 1600-luvulla niitä oli perusteltu Jumalan säätämällä järjestyksellä, mutta ”mainion vallankumouksen” jälkeen uskonnon käyttö niin yhteiskuntajärjestyksen kuin sosiaalisen säännösten perusteena väheni ja korvautui valistuksen ja rationalismin aatteilla.⁸ Jumalallinen ja luonnollinen järjestys sekoittuivat myös yhä toisiinsa – olihan luonto viime kädessä Jumalan luoma. Luonnolle antoi vastasanomattoman auktoriteetin sen oletettu muuttumaton ja ikuinen luonne. Luonnollisuuteen vedottiin myös kohteliaisuusdiskurssissa pysy-

3. Bryson (1998) 3–42; Philip Carter (2001) *Men and the Emergence of Polite Society, Britain 1660–1800*, Harlow: Longman, 36–39. 1700-luvun urbaanista renessanssista ks. esim. Peter Borsay (1989) *The English Urban Renaissance. Culture and Society in the Provincial Town, 1660–1770*, Oxford: Oxford University Press, 150; Peter Borsay (2000) ”Health and leisure resorts 1700–1840” teoksessa Peter Clark (toim.) *The Cambridge Urban History of Britain, Volume II: 1540–1840*, Cambridge: Cambridge University Press, 793.

4. *Civilityn ja politenessin välisistä eroista* ks. Lawrence E. Klein (2002) ”Politeness and the Interpretation of the British Eighteenth Century”, *The Historical Journal*, Vol. 45, nro 4, 873–877.

5. Carter (2001) 21–23. Castiglionen näkemys kohteliaisuudesta säilyi uuden moraalisen sisäisen kohteliaisuuden rinnalla; mm. James Boswell (1740–1795) suhtautui kyynisesti ihmisen sisäiseen hyvyteen ja painotti ulkoisen kohteliaisuuden ja peittävyiden tärkeyttä. (Markku Kekäläinen (2012) *James Boswell's Urban Experience in Eighteenth-Century London*, Helsinki: Unigrafia, 125–128; Carter (2001) 53–80, 184–197; Markku Peltonen (2005) ’Politeness and Whiggism, 1688–1732’, *The Historical Journal*, Vol. 48, nro 2, 402–406). Moraalin yhdistäminen kohteliaisuuteen ei ollut 1700-luvun keksintö, vaan saman

tapaisia pyrkimyksiä oli ollut jo joillain 1400–1500-luvun kirjoittajilla. (Bryson (1998) 198–200.)

6. Vuosia 1760–1820 on tutkijoiden keskuudessa kutsuttu ”naisten kohteliaisuusoppaiden aikakaudeksi”. (Esim. Nancy Armstrong (1987) ”The rise of the domestic woman” teoksessa Nancy Armstrong & Leonard Tennenhouse (toim.) *The Ideology of Conduct. Essays on Literature and the History of Sexuality*, New York: Methuen, 98–99.)

7. Miesten kohteliaisuutta ja kohteliaisuuskulttuurin maskuliinisuutta on tutkittu melko paljon (esim. Carter (2001) ja Michèle Cohen (1996) *Fashioning Masculinity. National Identity and Language on the eighteenth century*, London: Routledge), naisten kohteliaisuuttasen sijaan vähemmän. Aihetta ovat käsitelleet lähinnä Vivien Jones teoksessaan *Women in the Eighteenth Century. Constructions of Femininity* (1990) ja Amanda Vickery kirjassaan *The Gentleman's Daughter: Women's Lives in Georgian England* (1998). Myös Nancy Armstrongin artikkeli ”The rise of the domestic woman” (1987) sivuaa naisten kohteliaisuutta. Näissä tutkimuksissa naisellinen kohteliaisuus ei ole keskiössä, vaan esitetty yksinkertaistetusti, jättämällä kohteliaisuusdiskurssin moninaisuus huomiotta.

8. Ingrid H. Tague (2002) *Women of Quality. Accepting and Contesting Ideals of Femininity in England, 1690–1760*, Suffolk: The Boydell Press, 18–29.

vän totuuden lähteenä, vaikka se, mitä kulloinkin pidettiin ”luonnollisena”, määriteltiin jatkuvasti uudelleen kohteliaisuuden ihanteiden ja päämäärien muuttuessa.

Luonnollisuuden käsite ilmestyi naisten käytösoppaisiin 1700-luvun alkuvuosina.⁹ Luonnollisuuden retoriikan kietoutuminen kohteliaisuusdiskurssiin samoin kuin naisten käytösoppaiden volyymin massiivinen kasvu olivat leimallisia 1700-luvun kohteliaisuuskulttuurille. Niin 1700-luvun kohteliaisuuskirjallisuuden kuin aiemman tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että luonnollisuus painottui erityisesti naisille suunnatussa kohteliaisuuskirjallisuudessa, muttei ollut tärkeässä roolissa miehille suunnatuissa oppaissa. Sellaiset ansioituneet (miehisen) kohteliaisuuden historian tutkijat kuin Lawrence E. Klein, Michèle Cohen tai Philip Carter eivät puutu luonnollisuuden retoriikan merkitykseen kohteliaisuusdiskurssissa, eikä myöskään keskeistä miesten käytösoppaista löydy luonnollisuuden korostusta.¹⁰

Tässä artikkelissa analysoin sitä, miten luonnollisuutta käytettiin retorisenä välineenä naisten kohteliaisuutta käsittelevässä keskustelussa 1700-luvun Englannissa. Tarkastelen luonnollisuutta kolmessa merkityksessä: Ensimmäisen erittelen sen käyttöä luonnosta kumpuavan auktoriteetin antajana. Toiseksi pohdin luonnollisuuden yhdistämistä sisäsyntyisyyteen eli ominaisuuksiin, joita pidettiin synnynnäisinä opittavien sijaan. Kolmanneksi valotan luonnollisuuden käyttöä vastakohtana teeskentelylle ja keinotekoisuudelle. Artikkelin lopuksi analysoin vielä luonnollisuuden yhteyksiä ruumiiseen ja ruumiillisuuteen. Tarkastelen diskurssianalyysin avulla luonnollisuutta, kohteliaisuutta ja ruumiillisuutta butlerilaisina toistotekoina, jotka kietoutuvat kiinteästi sukupuolisuuteen. Artikkelini osoittaa, että luonnollisuus oli merkittävä – joskin ambivalentti – retorinen väline naisten kohteliaisuusdiskurssissa, ja sen avulla kohteliaisuus kytkettiin kiinteästi performatiiviseen naisellisuuteen.

Kohteliaisuuden tutkimuksen lähteet koostuvat monentyyppisistä aineistoista. Selkeimmin kohteliaisuusääntöjen opettamiseen keskittyivät erityiset käytösoppaat.¹¹ Ne muodostavatkin tämän artikkelin keskeisimmän lähdeaineiston. Oppaiden kirjoittajien tausta ja kohteliaisuusnäkemykset poikkesivat toisistaan suuresti: siinä missä uskonnollisesti ja moralistisesti suuntautuneet kirjoittajat kannattivat ajatusta sisäisestä hyvydestä kumpuavasta kohteliaisuudesta, käytännönläheisemmät oppaat pitivät kohteliaisuutta puhtaasti ulkoisten tapojen hiomisena. Englantilainen kohteliaisuusdiskurssi oli monipuolinen ja ristiriitainen äänten joukko, jossa jokaisella oli oma näkemyksensä todellisen kohteliaisuuden olemuksesta.

Kohteliaisuusikäytysten puiminen ei rajoittunut tapaoppaisiin. Kohteliaisuus ei tarkoittanut vain kauniita käytöstapoja, vaan se määritteli eliitille sopivana pidetyn ulkonäön, pukeutumisen, keskustelun, kiinnostuksen kohteet sekä ajanvieton tavat ja paikat – eli käytännössä koko elämäntavan. Kohtelias yhteisö, *polite society*, määräsi jäsentensä elämästä ja loi normaaliuden ihanteet – sen, mitä pidettiin hyväksyttävänä, sopivana, tavoiteltavana ja oikeana.¹² Kuten Phi-

9. Tague (2002) 30–32.

10. Esim. eliitin tapakulttuuria käsittelevä lehti *The Spectator* (1711–1714) ja tunnettu kohteliaisuuskirjoittaja lordi Chesterfield (1694–1773) liittävät harvoon miehisen ihanteellisuuden kuvaukseen sanan *natural*. Pastori James Fordyce (1720–1796), joka kirjoitti sopivan käytöksen saarnakokoelmat miehille ja naisille, ei vetoa miehiä opastaessaan luonnollisuuden retoriikkaan juuri lainkaan, kun taas naisille suunnatuissa saarnoissa se on keskiössä (ks. James Fordyce (1766) *Sermons to young women*, 6th ed., London vastaan James Fordyce (1777) *Addresses to young men*, 2 vols., Dublin.).

11. Carter (2001) 32–33; Armstrong (1987) 98–99.

12. Kohteliaaseen yhteisöön lasketaan tavallisesti englantilainen eliitti maa-aatelista ylempään keskiluokkaan. Ks. esim. Michèle Cohen (1996) 13–25, 42–43; Lawrence E. Klein (1994) *Shaftesbury and the Culture of Politeness. Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England.*, Cambridge: Cambridge University Press, 3–8; Amanda Vickery (1998) *The Gentleman's Daughter*.

lip Carter kirjoittaa, kohteliaisuus oli ”master metaphor for a range of cultural and social practices”.¹³ Kohteliaisuus oli ennen kaikkea tapa määritellä ihanteellisuutta, luoda identiteettiä ja jakaa yhteiskunta ”meihin” ja ”muihin”. Kohteliaisuuskeskustelu läpäisi tavalla tai toisella kaiken 1700-luvun eliitin diskurssin. Romaanit, pamfletit ja sanomalehdet olivat varsinaisten käytösoppaiden ohella aikalaisille tärkeitä opastajia kohteliaisuuden saloihin, ja täydentävät myös tämän artikkelin lähdeaineistoa. Ne myös monipuolistavat kohteliaisuudesta saatavaa kuvaa, sillä toisin kuin tapaoppaiden kirjoittajat, esimerkiksi romaanikirjailijat eivät välttämättä pyrkineet kohteliaisuuden ihanteelliseen esitykseen.

Luonnollisuus ja auktoriteetti

Sana *natural* saa vuoden 1736 *Dictionarium Britannicumissa* määritelmän ”belonging to, or proceeding from nature, such as nature made it, not counterfeit”.¹⁴ Luonnollisuudella tarkoitettiin jotain luonnon itsensä muovaamaa, joka näin ollen ei voinut olla väärennettyä, vaan joka oli todellista ja aitoa. Juuri tässä tulee esille luonnon kiistaton auktoriteettiasema; koska luonto on erehtymätön, ei luonnollisena perusteltua asiaa voi kumota. Kohteliaisuusdiskurssissa luonnollisuuden tätä merkitystä käytettiin eritoten sukupuolitetun kohteliaisuuden rakentamiseen ja oikeuttamiseen.

”From [– –] your natural character and place in society, there arises a certain propriety of conduct peculiar to your sex – –” ohjeistaa John Gregory naisia suosituksessa kohteliaisuusoppaassaan *A Father's Legacy to His Daughters*.¹⁵ Gregory pitää selvänä, että naisia sitoivat jotkin heidän sukupuolelleen ja asemalleen tyypilliset, miehistä poikkeavat kohteliaisuussäännöt. Tämä oli 1700-luvun Englannissa vallitseva näkemys. Vaikka sellaiset kohteliaisuuden peruseriaatteet kuin miellyttävyyden ja sovinnaisuuteen pyrkiminen koskivat yhtäläisesti molempia sukupuolia, olivat kaikki yleistä kohteliaisuutta tar-

kemmat käyttäytymisohjeet voimakkaasti sukupuolittuneita. Naiset eivät voineet oppaiden mukaan käyttäytyä miesten tavoin, jos he halusivat ansaita kohteliaan maineen. Tätä itsestäänselvyytensä esittämäänsä Gregory perustelee luonnollisuudella: koska luonto on varustanut naiset tietynlaisella luonteella, heille lankeaa ”luonnostaan” tietty yhteiskunnallinen paikka, joka edellyttää tietynlaista käytöstä. Naisellisen käytöksen vaatimista oikeutettiin näin ollen luonnollisuudella. Sillä myös perusteltiin käytöksen lähdekohdat; kyseessä ei ollut satunnainen vaan sukupuoleen perustuva kohteliaisuusnormisto, jossa henkilön luonnollinen – eli biologinen – sukupuoli määräsi sopivana pidetystä käytöksestä.

Ingrid H. Taguen mukaan vielä 1600-luvulla sukupuolisidonnaisen kohteliaisuuskäsityksen rinnalla eli toisenlainen, sukupuolesta riippumaton näkemys. Englannissa suurta suosiota nauttineessa ranskalaisessa kohteliaisuuskirjallisuudessa kohteliaisuuden sääntöjä pidettiin suurelta osin sukupuolineutraaleina. 1700-luvulle tultaessa englantilaisessa keskustelussa tapahtui sukupuolittava käänne, kun aiemmat yhteiset säännöt korvautuivat enenevässä määrin normistolla, jossa naisille oli varattu miehistä poikkeava rooli.¹⁶ Kansallisuudella oli prosessissa tärkeä merkitys: tasa-arvoisen kohteliaisuusnäkemys ajateltiin saapuneen Englantiin juuri Ranskasta, kun taas englantilaiset aikalaiskirjoittajat kannattivat voimakkaasti näkemystä sukupuolitetusta kohteliaisuudesta.¹⁷

Esimerkiksi Michèle Cohen on osoittanut, että englantilaiset kohteliaisuuskirjoittajat alkoivat hyljeksiä ranskalaisia kohteliaisuuskäsityksiä

Women's Lives in Georgian England, New Haven: Yale University Press, 13–14.

13. Carter (2001) 23.

14. Nathan Bailey (1736) *Dictionarium Britannicum*, London.

15. John Gregory (1788) *A father's legacy to his daughters*, 3rd ed., Dublin, 5.

16. Tague (2002) 29–33.

17. Tague (2002) 29–33.

moraalisesti turmeltuneina tai pinnallisina ja puolustivat niille vastakkaisia näkemyksiä.¹⁸ Todellisuudessa myös kanaalin toisella puolella käsitykset kohteliaisuudesta vaihtelivat suuresti.¹⁹ Englantilaiset loivatkin omiin tarkoituksiinsa sopivan, ranskalaisuutta edustavan olkinuken voidakseen rakentaa sille vastakohtana oman näkemysensä ihanteellisesta englantilaisuudesta. On todennäköistä, että kansallismielisyys ja englantilaisuuden rakentaminen edesauttoivat sukupuolitetun kohteliaisuusnormiston omaksuamista Englannissa.

Kohteliaisuuskeskustelu heijasteli myös tätä laajempia sukupuoleen ja sukupuolirooleihin liittyvässä diskurssissa tapahtuneita muutoksia. Thomas Laqueurin mukaan 1700-luvulle tultaessa alettiin sukupuolen käsitteellistämässä siirtyä niin kutsutusta yhden sukupuolen mallista (*one-sex model*) kahden sukupuolen malliin (*two-sex model*). Yhden sukupuolen mallissa nainen nähtiin eräänlaisena keskeneräisenä miehenä, jonka kehitys oli jäänyt kohdussa vajavaiseksi. Kahden sukupuolen mallissa mies ja nainen nähtiin keskenään yhteismitattomina ja heidän ruumiinsa täysin erilaisina, minkä vuoksi heidän ominaisuutensaakin poikkesivat tyystin toisistaan.²⁰ Vaikka Laqueurin malli joidenkin tutki-

joiden mielestä on turhan yksinkertaistava, havainnollistaa se sukupuolten käsitteellistämisen tapahtunutta kehitystä. Laqueurin ehdottama nopeaa murrosta todennäköisempää kuitenkin on, että muutos sukupuolikäsityksissä tapahtui vaivihkaa ja että molemmat mallit ja niiden sekoitukset elivät pitkään rinnakkain.²¹

Mitä sitten olivat nämä yleisesti hyväksytyt naisellisuuden normit, jotka alkoivat säännellä eliitin naisten elämää? Naisellisuuden sääntöjä puineet oppaat ja lehdet oli suunnattu koko kohteliaan yhteisön naisyleisölle, johon kuului jokseenkin heterogeeninen joukko aina maa-aateiston neidoista lääkärien tai kauppiaiden tyttäriin.²² Silti kirjoittajat pitivät itsestään selvänä, että naisellisuus on jotain, joka on kaikille naisille asemaan tai taustaan katsomatta yhteistä – ainakin kohteliaan yhteisön sisällä.²³ Naisellisuutta pidettiin ajattomana ja muuttumattomana ominaisuutena – olihan se luonnon itsensä säätämä, ja luonto jos jokin oli historian ja ikuinen. Yksimielisyyttä siitä, mitä ”ajaton, luonnollinen naisellisuus” oikeastaan oli, ei kohteliaisuuskeskustelussa koskaan saavutettu. Lähes kaikki olivat kuitenkin yksimielisiä siitä, että naisellisuus oli ennen kaikkea miehekkyyden vasta-kohta.²⁴

18. Cohen (1996) 42–52; Michèle Cohen (1999) 'Manliness, Effeminacy and the French: Gender and the Construction of National Character in Eighteenth-Century England', teoksessa Tim Hitchcock & Michèle Cohen (toim.) *English Masculinities 1660–1800*, London: Longman, 44–62.

19. Jorge Ardit (1998) *A Genealogy of Manners. Transformations of Social Relations in France and England from the Fourteenth to the Eighteenth Century*, Chicago: University of Chicago Press, 182–200.

20. Thomas Laqueur (1990) *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge MA: Harvard University Press, 8–11. Anatomia-käsitysten muutokset ovat sidoksissa laajempaan naisstereotyyppiöissä tapahtuneeseen kulttuuriseen muutokseen. Yhden sukupuolen mallissa naisella nähtiin olevan samat vietit kuin miehellä. Koska nainen oli miestä kehittymättömämpi, hänen oli vaikeampi kontrolloida itseään. Yhden sukupuolen mallissa nainen oli estoton ja kyltymätön seksuaalinen hahmo.

Kahden sukupuolen mallissa naista pidettiin hillittynä, intohimottomana ja seksuaalisesti kylmänä olentona (Laqueur 1990 180–192; Anthony Fletcher (1995) *Gender, Sex and Subordination in England 1500–1800*, New Haven: Yale University Press, 60–82.) 1700-luvun lopun oppaiden monimuotoiset käsitykset naisellisuudesta osoittavat, ettei muutos tapahtunut täydellisesti, vaan naisellisuudesta jäi elämään ristiriitaisia käsityksiä.

21. Tague 2002 30–31.

22. Klein 1994 3–5, Vickery 1998 13–14.

23. Tague 2002 30.

24. Esim. *The Spectator*, nro 57, 5.5.1711: "Men and Women ought to busy themselves in their proper Spheres, and on such Matters only as are suitable to their respective Sex. [– –] If those Speeches and Actions, which in their own Nature are indifferent, appear ridiculous when they proceed from a wrong Sex, the Faults and Imperfections of one Sex transplanted into another, appear black and monstrous. [– –] [E.g. party-Rage] is, in its Nature, a Male

Kohteliaisuusdiskurssi rakentui pitkälti sukupuolittuneiden ja dikotomisten pehmeä/passiivinen/naisellisuus–karsi/aktiivinen/miehekkyyks-käsiteparien varaan. Naisellisten ominaisuuksien listaan lisättiin tavallisesti myös säädyllyisyys, lauhkeus, varovaisuus, hurskaus, herkkätunteisuus, siveys, herkkyyys ja lempeys, kun taas miehet nähtiin tyypillisesti urheina, voimakkaina ja vitaalisina.²⁵ Erimielisyyttä syntyi siitä, miten ja missä määrin näiden ominaisuuksien tuli naisissa ilmetä. Jotkut olivat sitä mieltä, että naisellisuus näkyi ennen kaikkea hiljaisuutena, uskonnollisuutena ja alistuvaisuutena; jotkut taas pitivät aitona naisellisuuden osoitukseksi kauneutta, eleganttia pukeutumista ja hyvää tanssitaitoa.²⁶

Vaikka käytännön näkemykset naisellisuudesta poikkesivatkin toisistaan, kirjoittajia yhdisti näkemys naisellisuuden välttämättömyydestä kohteliaisuutta tavoittelevalle naissukupuolelle. Luonnollisuuden retoriikan avulla sukupuolitettu näkemys kohteliaisuudesta sai luonnollain arvovallan ja siitä tuli fakta, jota oli mahdoton kiistää tai kumota. Tällä tavoin sukupuoli asetettiin diskurssin ulkopuolelle jonkinlaiseksi historiattomaksi, muuttumattomaksi monoliitiksi, ja sukupuolenmukainen, naisellinen käytös normalisoitiin ja luonnollistettiin.

Synnynäinen luonnollisuus

Sana *natural* juontaa juurensa latinan sanasta *natura*, joka viittaa paitsi luonnolliseen ja fyysikaaliseen maailmaan, myös elämään ja synty-mään. Englantilainen latinan sanakirja vuodelta 1761 määrittelee sanan *natura* seuraavasti: "nature; or the inclinations, dispositions, faculties, properties, qualities, or affections, which any thing hath originally". Luonnollisuutta tarkoittava *naturalis* puolestaan saa merkityksen "innate, implanted by nature".²⁷ Luonnollisuus tarkoitti tässä merkityksessään jotain synnynäistä tai sisäsyntyistä, jota ei voinut esimerkiksi koulutuksella saavuttaa. Sisäsyntyisyys oli tärkeässä roolissa myös kohteliaisuusdiskurssissa, jossa

naisellista käytöstä ei pidetty ainoastaan välttämättömänä kohteliaan naisen edellytyksenä, vaan sen nähtiin myös olevan kaikkia naisia yhdistävä luontainen ominaisuus.

Luonnollinen naisellisuus pehmeine ja herkkine ihanteineen teki naisista myös automaattisesti kohteliaita. Monien kirjoittajien mielestä naissukupuoli oli luonnostaan miehiä kohteliaampi, sillä naisluonnon nähtiin olevan tyypillisesti lempeän, sävyisän ja mukautuvan – ja näitä luonteenpiirteitä pidettiin kaiken kohteliaisuuden kulmakivinä, sukupuolesta riippumatta.²⁸

Tässä ilmenee myös yksi kohteliaisuusdiskurssin perustavanlaatuisista ristiriitaisuuksista. Kohteliaisuuskirjoittajat käyttivät yhtäältä luonnollisuuden retoriikkaa vakuuttaakseen lukijansa siitä, että naisellisuus oli kaikille eliitin naisille yhteinen synnynäinen ominaisuus. Toisaalta kohteliaisuuskirjallisuudessa kuitenkin uhrattiin valtavasti painomustetta luonnollisen naisellisuuden määrittelyyn ja rajaamiseen – ja ennen kaikkea naisten opettamiseen. Kohteliaisuusoppaat ja lehdet pursusivat ohjeita siitä,

Vice, and made up of many angry and cruel Passions that are altogether repugnant to the Softness, the Modesty, and those other endearing Qualities which are natural to the Fair Sex." Ks. myös Shawn Lisa Maurer (1998) *Proposing Men. Dialectics of Gender and Class in the Eighteenth-Century English Periodical*, Stanford: Stanford University Press, 52 sekä Tague (2002) 31.

25. Esim. Gregory (1788) 16–27; Mary Wollstonecraft (1787) *Thoughts on the Education of Daughters. With Reflections on Female Conduct, in the more Important Duties of Life*, London, 31; Fordyce (1766) 71.

26. Esim. Frances Burney (1983) *Camilla, or a Picture of Youth*, Oxford: Oxford University Press, 160–161, Fordyce 1766 64 ja Gregory (1788) 6–15 vastaan *The Polite Academy* 1762 xxxiii–xxxvi, 51–55.

27. Robert Ainsworth (1761) *Thesaurus linguae latinae compendiarium or, a compendious dictionary of the Latin tongue: designed for the use of the British nations*, London.

28. Esim. Gregory (1788), 6; Frances Burney (1982) *Evelina, or the History of a Young Lady's Entrance into the World*, Oxford: Oxford University Press, 289. Kohteliaisuuden yleisistä vaatimuksista ks. esim. Carter (2001) 21–23.

kuinka naisten tuli ilmentää naisellisuuttaan vaikkapa pukeutumisella, puheella, liikkumisella tai eleillä.

Mikäli naisellisuus oli kaikille naisille luontainen ominaisuus, miksi sitä oli tarpeen erikseen opettaa? Vastaus on tietenkin se, ettei mitään ”luonnollista”, alkuperäistä tai esidiskursiivista naisellisuutta ollut olemassa, vaan naisellisuus luotiin diskurssissa, ja se saatiin näyttämään luonnolliselta diskursiivisin keinoin – eli luonnollisuuden retoriikkaa hyväksi käyttäen.²⁹ Jo John Stuart Mill totesi 1800-luvulla niin kutsutun naisellisen luonnon olevan täysin keinotekoinen rakennelma.³⁰ Kohteliaisuusdiskurssilla oli kaksinainen tehtävä. Yhtäältä se esitti sukupuolieron luonnollisena, ikuisena ilmiönä ja toisaalta piti aktiivisesti yllä ja rakensi samaista sukupuolieroa. Todellisuudessa naisellisuutta jatkuvasti muokattiin, määriteltiin ja uudelleenmääriteltiin kohteliaisuusdiskurssissa. Muokkausprosessiin osallistuivat myös kohteliaan yhteisön naiset, jotka muovasivat itseään pyrkiesään toteuttamaan heille annetut diskursiiviset ihanheet.

Luonnollisuuden korostaminen oli erityisesti naisten kohteliaisuudelle tyypillinen ilmiö. Miehillä suunnatuissa oppaissa luonnollisuuden auktoriteettiin vedotaan harvoin, kun taas naisten kohteliaisuuskirjallisuudessa lähes kaikki perustellaan naisten luontaisella asemalla, taipumuksilla tai luonteella. Tämä erikoisuus on selitettävissä tarkastelemalla kohteliaisuusdiskurssia laajemmassa sukupuolenrakentamisen kontekstissa. Se oli osa sellaista sukupuolijärjestelmän vakiinnuttamiseen tähtäävää diskursiivista muodostumaa, jossa mies oli aktiivinen julkinen toimija ja vallanpitäjä ja nainen tälle alistainen passiivinen objekti.³¹ 1700-luvun englantilaisessa yhteiskunnassa elettiin vielä raamatullisissa valtasuhteissa, joissa mies oli perheen pää. Tämä käy myös selvästi ilmi kohteliaisuuskirjallisuudesta, jossa asetelmaa perusteltiin ve-toamalla sen luonnollisuuteen – ensin Jumalan säätämään järjestykseen, sen jälkeen sukupuol-

ten ”luontaiseen” erilaisuuteen.³² On loogista, että luonnollisuuden retoriikkaa käytettiin erityisen paljon juuri naisille suunnatussa kohteliaisuuskirjallisuudessa: nimenomaan naisten käytöstä, ruumista ja sukupuolisuutta piti säännellä, sillä sukupuolijärjestelmän toimivuus riippui naisten alisteisesta asemasta.

Naisen sukupuolisuuden sääntely oli kohteliaalle yhteisölle tärkeää siksi, että samoin kuin naisellisuus määriteltiin miehekkyyden vastakohtana, myös miehinen identiteetti oli suoraan riippuvainen naisellisuudesta. Michel Foucault kirjoittaa, ettei seksuaalisuuden sääntelyn koneiston tarkoituksena ollut 1700-luvulla niinkään alistaa muita kuin toimia sen luoneen ryh-

29. Naisellisuuden luonnollisuudesta ja ”biologisesta” ja kulttuurisesta sukupuolesta ks. esim. Gisela Bock (2006) ’Women’s History and Gender History. Aspects of an International Debate’, teoksessa Sue Morgan (toim.) *The Feminist History Reader*, London: Routledge, 104–115.

30. ”What is now called the nature of women is an eminently artificial thing – the result of forced repression in some directions, unnatural stimulation in others.” (John Stuart Mill (1869) *The Subjection of Women*, London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 38–39.)

31. Soile Ylivuori (2010) *Täydelliset naiset. Ruumillisuus, Jane Austen ja englantilainen kohteliaisuusdiskurssi 1760–1820*, pro gradu -tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, 109–110 ; ks. myös Johanna Ilmakunnas (2009) *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*, Tampere: Tampereen Yliopistopaino, 242–243. Ilmakunnaksen mukaan asia ei ollut näin yksinkertainen, vaan myös naiset olivat aktiivisia toimijoita ja vallankäyttäjiä. Sukupuolijärjestelmä ja yhteiskunnallinen hierarkia rakentuivat kuitenkin oletukselle naisen alisteisuudesta.

32. Esim. Halifaxin jaarli George Savile (1716) *The lady’s New year’s gift or, Advice to a daughter*, 9th ed., London, 20, 23: ”You must first lay it down for a Foundation in general, That there is *Inequality* in the *Sexes*, and that for the better Oeconomy of the world, the *Men*, who were to be the Law-givers, had the larger share of *Reason* bestowed upon them, by which means your Sex is better prepared for the Compliance that is necessary for the better Performance of those *Duties* which seem to be most properly assign’d to it. [– –] the Supposition of yours being the weaker *Sex*, having without all doubt a good Foundation, maketh it reasonable to subject it to the *Masculine Dominion*.”

män identiteetin vahvistajana.³³ Naisten seksuaalisuuden sääntelyssä ei ollut kyse naisten alistamisesta sinänsä, vaan naisten sukupuolisuuden diskursiivisesta haltuunotosta ja sen ohjailusta miehisen sukupuoli-identiteetin rakentamisen tarkoituksiin. Naisten käytöksen laajamittainen perustelu luonnollisuuden retoriikalla kertoo näin ollen myös tarpeesta määritellä kohtelias miehinen identiteetti vastapoolina naisellisuudelle.³⁴

Monet kohteliaisuuden tutkijat ovat osoittaneet, että kohtelias maskuliininen identiteetti rakentui paitsi vastakohtaisen toiseuden, myös tietynlaisen imitaation kautta.³⁵ Ajatus siitä, että vapaamuotoinen seurustelu ja erityisesti keskustelu naisten kanssa teki miehistä kohteliaampia ja salonkikelpoisempia, oli tyypillinen englantilaiselle 1700-luvun kohteliaisuusajattelulle.³⁶ Koska naisia pidettiin luonnostaan kohteliaina ja pehmeinä ja miehiä puolestaan karkeina ja hienostumattomina, katsottiin naisten seuran automaattisesti käynnistävän miehissä jonkinlaisen sivilisoitumisprosessin ja tekevän miehistä entistä kohteliaampia, eli naisten kaltaisia. Myös tämän vuoksi oli tärkeää, että naisten kohteliaisuus oli tarkasti hallittua ja määriteltyä.³⁷

Luonnollisuus ja teeskentely

Luonnollisuus sai 1700-luvun jälkipuolelle tullessa auktoriteetin antajan ja sisäsyntyisyyden ohella myös kolmannen merkityksen. Francis Allenin *A complete English dictionary* vuodelta 1765 antaa termille *natural* määritelmän ”unaffected; according to truth or reality” – eli välitön, teeskentelemätön ja totuudenmukainen. Luonnollisuutta käytettiin kohteliaisuusdiskursissa myös vastakohtana teeskentelylle ja epärehellisyydelle. Tämä edellisistä paljonkin poikkeava merkitys juontaa juurensa yhteen kohteliaisuusideologian sisällä vallinneeseen vastakkainasetteluun.

Englantilaisen kohteliaisuusdiskurssin sisällä vaikutti kaksi käsitystä kohteliaisuudesta.³⁸ Sisäisen kohteliaisuuden ideologia painotti ihmi-

sen sisäisen ja ulkoisen hyveen välistä yhteyttä; sen mukaan todellinen kohteliaisuus kumpusi ihmisen hyveellisestä sisimmästä. Ihminen, joka ei ollut hyveellinen, moraalinen ja hyväsydäminen, ei voinut sisäisen kohteliaisuuden käsitysten mukaan olla todella kohtelias.³⁹ Käytöksen tuli olla vapaata ja luonnollista ja heijastaa ihmisen aitoja tunteita. Ulkoisessa kohteliaisuudessa yhteys sisäisen ja ulkoisen ihmisen välillä oli katkaistu. Ulkoisen kohteliaisuuden puolestapuhujien mielestä kohteliaisuutta ei synnyttänyt sisäinen hyve vaan ihmisten loputon itserakkaus; koska omasta erinomaisuudestaan vakuuttunut ihminen luonnostaan haluaa puhua vain itsestään, korostaa omaa tärkeyttään ja olla tönkeä kaikille muille, on sosiaalinen käyttökoodisto välttämätön edellytys ihmisten väliselle vuorovaikutukselle.⁴⁰ Ulkoisen kohteliaisuuden kannattajat kiinnittivätkin huomionsa ennen kaikkea ulkoihin käytöstapoihin, sosiaalisen kanssakäymisen muotoseikkoihin ja muiden miellyttämiseen. Heidän tavoitteenaan oli ainoastaan ”l’extérieur brillant”.⁴¹

33. Michel Foucault (1998) *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä*, Kaisa Sivenius (suom.), Helsinki: Gaudeamus, 90.

34. Miehet eivät olleet ainoita naisten seksuaalisuuden sääntelijöitä. Foucault’n diskurssikäsitteeseen sisältyy tiedon haltuunoton ja tuottamisen ajatus. Tämän mukaan naiset itse tuottivat diskurssin sisällä sen parametreihin sopivaa tietoa eli sääntelivät itse käytöstään ja seksuaalisuuttaan.

35. Ks. esim. Cohen (1996) 13–78; Robert B. Shoemaker (1998) *Gender in English Society, 1650–1850. The Emergence of Separate Spheres?* London: Longman, 275–282.

36. Klein (2002) 881–882.

37. Myös miesten naisistuminen oli 1700-luvulla yleinen pelko, ja miespuoliset kokeitit ja vain garderoobiaan ajattelevat *fopit* olivat yleisen pilkan kohteena. Naisten seurasta tulikin nauttia kohtuudella. (Cohen (1996) 4–9).

38. Ks. esim. Carter (2001) 54–57.

39. Aiheesta lisää Ylivuori (2010) 43–73.

40. Peltonen (2005) 405.

41. Chesterfieldin jaarli, Philip Dormer Stanhope (1853) *Works, Including His Letters to His Son, &c. To which is Prefixed an Original Life of the Author*, 3rd ed., London, 220.

Vaikka ryhmittymien motiivit ja periaatteet olivat erilaiset, luonnollisuus oli molemmille omalla tavallaan tärkeää. Sekä sisäisen että ulkoisen kohteliaisuuden puolestapuhujat pitivät luonnollista ja vapaata käytöstä kohteliaisuuden kulmakivenä. Luonnollisuudella tarkoitettiin uudenlaista epämuodollista, avointa ja yksinkertaista kaupunkikohteliaisuutta vastakohtana 1600-luvun hovikohteliaisuuden teennäisyydelle, tiukalle muodollisuudelle ja monimutkaiselle etiketille. Uudenlaisen luonnollisuuden ihanteena oli vapaa, avoin kanssakäyminen kaikkien kanssa sosiaalisesta statuksesta riippumatta.⁴²

Keinot ihanteen saavuttamiseksi olivat kuitenkin erilaiset: luonnollisuuden voitiin nähdä kumpuavan itsestään ihmisen sisimmästä, mutta sitä voitiin myös pitää tarkkaan harkittuna ja keinotekoisena pyrkimyksenä vakuuttavaan luonnollisuuden vaikutelmaan. Sisäisen kohteliaisuuden kannattajien mukaan juuri teeskentely oli seikka, joka erotti ulkoisen kohteliaisuuden sisäisestä. Keinotekoisuudella ei voinut koskaan todella miellyttää muita, minkä takia kaikenlainen teeskentely oli todellisen kohteliaisuuden vastaista.⁴³

Sisäisen kohteliaisuusideologian näkemys perustui olettamukseen, että teeskennelty luonnollisuus erosi todellisesta luonnollisuudesta ja että teeskentelijä paljastui väistämättä.⁴⁴ Paljastuminen ei kuitenkaan ollut itsestään selvää, sillä ulkoinen kohteliaisuus pyrki nimenomaan mahdollisimman uskottavaan aitouden ja luonnollisuuden vaikutelmaan. Teeskentely – tai ainakin siitä kiinni jääminen – oli näin ollen pannaassa myös ulkoisessa kohteliaisuudessa, sillä huijariksi paljastuva ei yksinkertaisesti ollut riittävän edistynyt kohteliaisuuden taidoissa.⁴⁵ Luonnollisuuden tuli olla niin taitavasti toteutettua, että sitä oli mahdotonta huomata teeskennellyksi; tätä ulkoisen kohteliaisuuden edustajat pitivät todellisena, loppuun hiottuna kohteliaisuutena. Luonnollisuus näytteli siten tärkeää osaa myös ulkoisen kohteliaisuuden ideologiassa, joskin hiukan eri tavalla määriteltyinä kuin

sisäisessä kohteliaisuudessa. Molempien kohteliaisuusideologioiden päämäärä ja lopputulos olivat käytännössä identtiset.

Luonnollisuuden suhdetta sisäiseen ja ulkoiseen kohteliaisuuteen monimutkaistaa se, etteivät käytösoppaat yksioikoisesti seuranneet joko sisäisen tai ulkoisen kohteliaisuuden periaatteita puhuessaan avoimuudesta ja rehellisyydestä – yhdessä ja samassa oppaassa saatettiin vedota sekä sisäisen että ulkoisen kohteliaisuuden ideologiaan.⁴⁶ Toisaalta myöskään puhe sisäisestä hyveellisyydestä, rehellisyydestä ja luonnollisuudesta ei ollut sisäisen kohteliaisuuden puoltajien yksinoikeus, vaan tuttua myös ulkoisen kohteliaisuuden kannattajille, koska hekin pitivät aitoa hyveellisyyttä tavoiteltavana asiana. Mikäli ihminen sattui olemaan sisimmässään turmeltu, hänen oli kohteliaisuuden nimissä parempi kätkeä paheellisuutensa ollakseen muille miellyttävämpi seuralainen.⁴⁷

Vaikka molemmat kohteliaisuusideologiat olivat periaatteessa sukupuolineutraaleja, erityisesti sisäisen kohteliaisuuden puolestapuhujille sukupuolen yhteys luonnollisuuteen nousi tärkeään asemaan. Heidän mielestään teeskentelemätön luonnollisuus – ja sen kautta heidän edustamansa sisäisen kohteliaisuuden ideologia – oli erityisesti naissukupuolelle tyypillinen hyve. Koska naisia pidettiin luonnostaan hyvinä, lempeinä ja kiltteinä, sisäisen kohteliaisuuden luon-

42. Peltonen (2005) 397–400.

43. John Burton (1793) *Lectures on female education and manners*, vol. II, London, 156.

44. Esim. Wollstonecraft (1787) 31.

45. Esim. lordi Chesterfield kehottaa välttämään ilmeissä, puheissa ja käytöksessä valheellisuutta, sillä luonnollisuuden vaikutelmasta poikkeaminen antoi ihmisestä typerän ja naurettavan kuvan. (Chesterfield (1853) 236, 238, 455–456.)

46. Esimerkiksi John Gregory painottaa oppaassaan luonnollisuuden etuja, mutta kehottaa naisia salaamaan epänaiveiset piirteensä. (Gregory (1788) 19, 27.)

47. Charles Allen (1760) *The polite lady or, a course of female education*, London, 220.

taisuus naissukupuolelle oli helppo perustella.⁴⁸ Toisaalta sisäisen kohteliaisuuden kannattajat olivat jatkuvasti huolissaan naissukupuolen epärehellisyydestä ja teeskentelystä.⁴⁹ Naisten oletetun luontaisen hyvyyden takia kaikenlainen epärehellisyys oli moralistisen kohteliaisuussiiven mielestä juuri naisessa esiintyessään erityisen halveksittavaa. Naisia piiskattiin totuudellisuuteen ja sisäiseen hyvyteen heidän sukupuolensa varjolla; koska hyvyys ja rehellisyys olivat naisille tyypillisiä ominaisuuksia, ei teeskentelevä huijari – eli ulkoisen kohteliaisuuden edustaja – voinut olla todella naisellinen nainen. Naisten suhde luonnollisuuteen ja totuudellisuuteen olikin ristiriitainen. Yhtäältä sisäistä kohteliaisuutta pidettiin naissukupuolelle luontaisena ja synnynäisenä ominaisuutena, toisaalta taas naisten odotettiin jatkuvasti ponnistelevan saavuttaakseen nämä totuudellisuuden ja sisäisen hyvyyden ihanteet.

Naisten kannalta lisäongelmia toi luonnolliseen kohteliaisuuteen liittyvä luokka-aspekti. Koska kohteliaisuuskuulttuuri oli ennen kaikkea herrasväen (*gentility*) kulttuuria, siihen kuului pyrkimys sosiaalisen identiteetin rakentamiseen.⁵⁰ Kohteliaisuuteen liittyvillä ihanteilla ja rajoituksilla pyrittiin tekemään eroa paitsi alempiin luokkiin ja rahvaaseen myös turmeltuneena pidettyyn aatelistoon.⁵¹ Kauniit ja sivistyneet käyttävät nostivat kohteliaan yhteisön naisen rahvaan yläpuolelle, kun taas moraalisuuden ja siveellisyyden katsottiin erottavan hänet aatelistista ylemmistään. Moraalisuutta haluttiin tuoda esille sisäisen kohteliaisuuden ideologian avulla: totuudellisuutta pidettiin merkinä paitsi moraalisuudesta ja naisellisuudesta, myös kuumisesta *gentilityyn*. Ulkoinen kohteliaisuus puolestaan yhdistyi ihmisten mielisissä hoviin ja aatelistoon, sillä nämä jos ketkä tarvitsivat petävän ulkokuoren peittääkseen turmeltuneen sielunsa. Vapaamuotoinen, luonnollisuutta painottava kaupunkikohteliaisuus oli tunnusomaista nousevalle keskiluokalle ja maalaisaatelille erotuksena varhaisemmasta hovikohteliaisuudesta,

joka määritteli nimenomaan hovissa oleskellutta aatelistoa.

Luonnollisuus ja ruumis

Luonnollisuuden retoriikka kytki kohteliaisuusdiskurssin kiinteästi ruumiiseen. Ulkoisten tunto-merkkien mukaan määrittyvä henkilön luonnollinen sukupuoli määräsi, mitä kohteliaisuusnormistoa tämän tuli noudattaa. Ruumiilla oli myös tärkeä rooli kohteliaisuuden ihanteiden omaksumisessa ja toteuttamisessa. Kohteliaisuus oli pohjimmiltaan esitys, jossa henkilö performatiivisesti osoitti muulle yhteisölle omaksumisensa hänelle tarjotun diskursiivisen identiteetin ja sen ihanteet. Käytännössä esitys tapahtui tyyllittelemällä ruumista.

Historioitsija Lawrence Kleinin mukaan visuaalisuus oli tärkeä kohteliaisuuden osa-alue.⁵² Kohteliaisuuden tuli näkyä ulkoisesti esimerkiksi seisomisessa, kävelemisessä, tanssimisessa, pukeutumisessa, eleissä ja ilmeissä. Ihmisen ulkoisen habituksen katsottiin heijastavan merkejä hänen kohteliaisuudestaan, ja kohteliaan yhteisön jäsenet saattoivatkin arvioida henkilön kohteliaisuuden asteen pelkästään tätä katsoamalla.⁵³

Kohteliaisuuden visuaalinen luonne myös kytki sen voimakkaasti ruumiiseen. Koska ruumis oli jatkuvasti esillä, se oli luonteva väline kohteliaisuuden ihanteiden julkituomiselle.

48. Ks. esim. Gregory (1788) 23.

49. Gregory (1788) 23.

50. Carter (2001) 16–19; Vickery (1998) 13.

51. Ks. esim. Jorge Ardit (1998) 1–17, 221–228.

52. Klein (1994) 76–80.

53. Esim. The Polite Academy 1762 vi: "A young Woman of Virtue and good Sense, will never think it beneath her Care and Study to cultivate the Graces of her outward Mien and Figure, which contribute so considerably towards making her Behaviour acceptable. [– –] Where we see a young Lady standing in a genteel Position, or adjusting herself properly, in Walking, Dancing, or Sitting, in a graceful Manner, we never fail to admire that exterior Excellence of Form, and regular Disposition, suited to the Rules of Decency, modesty, and good Manners."

Ruumis oli kohteliaisuuden speaktaakkeli – ja erityisesti naisen ruumis oli tarkoitettu katsottavaksi.⁵⁴ Naisten väitettiin syntyneen katseen kohteeksi, mutta lisäksi tehtiin selväksi, että heidän oli osattava käyttää ruumistaan oikein antaakseen itsestään edustavan vaikutelman.

Kohteliaisuuskeskustelu voidaan nähdä eräänlaisena foucault'laisena ruumista muokkaavana, järjestävänä ja kurittavana diskursiivisena muodostumana, jossa ruumiiseen kiinnitettiin jatkuvasti uusia ihanteita ja kieltoja. Ruumis on tässä lähestymistavassa ”kulttuurisen kirjautumisen pinta ja näyttämö” eikä vain fyysinen vartalo; se on toistuvien tekojen, eleiden ja toimintojen sarja, joka ylläpitää itse itseään.⁵⁵ Kohtelias identiteetti luodaan toistamalla ruumiiseen liittyviä käytäntöjä niin kauan, että syntyy vaikutelma luonnollisesta olemisesta.⁵⁶ Tässä mielessä kohteliaisuus oli puhtaasti performatiivista sepitettyjen identiteettien rakentamista.

Ruumis oli yhtäaikaan siihen sovellettavien kohteliaisuuden ihanteiden määrittäjä ja väline, jolla näitä ihanteita esitettiin, rakennettiin ja uudelleenmääriteltiin. Tässä mielessä ruumiin asema kohteliaisuusdiskursissa muistuttaa paljon luonnollisuuden retoriikan samalla tavalla ambivalenttia asemaa. Kohteliaisuusoppaiden pohjalta on mahdotonta sanoa, miten eliitin naiset todellisuudessa suhtautuivat heille esitettyihin vaatimuksiin.⁵⁷ Diskursiivisella tasolla viesti oli kuitenkin selvä: naisia kehoitettiin muokkamaan ruumiinsa muistuttamaan luonnollista naisellisuutta, jonka sitten väitettiin kaiken aikaa olleen naisille synnynnäinen ja luontainen ominaisuus.

Luonnollinen kohteliaisuus käytännössä

Naisen kohteliaisuuden aste arvioitiin katsomalla ja arvostelemalla hänen ruumistaan. Kohteliaisuusoppaat tarjosivatkin naisille runsaasti ohjeita, joiden avulla kaikki ruumiin osa-alueet voitiin muokata esittelykelpoisiksi – eli heijastamaan kohteliaita ja naisellisia ihanteita. Ruumiin muokkaus aloitettiin sellaisista hyvin

perustavanlaatuisista asioista kuin kävely, istuminen ja seisominen.⁵⁸

Naisten odotettiin hallitsevan oikeanlaisen liikkumisen lisäksi erilaisia ruumiiseen liittyviä elegantteja taitoja, joita heidän tuli esitellä ja joiden tarkoitus oli kerätä katseita kohteliaan kanssakäymisen paikoissa kuten kutsuilla, illallisilla tai tanssiaisissa.⁵⁹ Tällaisiksi taidoiksi laskettiin muun muassa laulaminen, pianon tai harpun soittaminen, piirtäminen, maalaaminen, erilaiset käsityöt, pukeutuminen ja tanssiminen.⁶⁰ Esittelemällä esimerkiksi pianonsoittokykyään julkisesti nainen sekä herätti mahdollisten avio-

54. The Polite Academy 1762 xi–xii: “Women, who are sensible that they are the Objects of Love, and born to be admired, are ever changing the Air of their Faces, and the Attitude of their Bodies, to strike the Gazer’s Heart with new Impressions of their Beauty.”

55. Butler (2006) 220.

56. Butler (2006) 229: ”Teot, eleet ja halu siis tuottavat sisäisen ytimen tai substanssin, mutta ne tuottavat sen ruumiin pinnalle ja sellaisten merkitsevien poissaolojen leikin kautta, joka antaa ymmärtää muttei koskaan paljasta identiteetin organisoivaa periaatetta kaiken tämän syyksi. Tällaiset teot, eleet ja esitykset ovat yleisesti ottaen *performatiivisia* sikäli, että ydin tai identiteetti, joita ne väittävät ilmaisevansa, ovat *sepitelmiä*, joita tuotetaan ja pidetään yllä ruumiillisin merkein ja muin diskursiivisin keinoin.”

57. Kohteliaan yhteisön naisten suhtautuminen kohteliaisuuden diskursiivisiin ihanteisiin tulee muodostamaan tärkeän osan väitöskirjatutkimustani *Feminine Identities, Gendered Bodies, and the Discourse of Politeness in 18th Century England*.

58. Esim. *The Polite Academy* opastaa naisia kävelemisen saloihin: ”1. Hold up your Head without any stiffness. 2. Keep your whole person upright. 3. Let your shoulders fall easily. 4. Drop your Arms easily and gracefully down to the waist. 5. Then place the Hands on one another, with the Palms turning upward, and a little inward. 6. Take short steps and do not lift up your Feet too high. 7. Let the Foot that was up, be brought down slowly, and with an easy Motion.” (*The Polite Academy* (1762) 49.)

59. Burton (1793) vol. I 29. “You are not only to be instructed in elegant accomplishments, but also be taught the useful arts, so that you may be capable of appearing to advantage, both at home and abroad.” Ks. myös Carter (2001) 21–22.

60. Allen (1760), 130; Burton (1793), vol. I, 123–138; Gregory (1788), 28–29.

3.^a*Walking.*

Carrut sculp.

1.st*The Courtsie.*

Carrut sculp.

Kuva: *The Polite Academyn* ohjekuvat oikeanlaisesta kävelystä (*Walking*) ja niiauksesta (*The Courtsie*).

mieskandidaattien huomion että vakiinnutti asemansa eliitin naisten keskinäisessä taitohierarkiassa. Elegantit taidot toivat naiselle arvostusta, ja hänen osaamistaan arvioitiin jatkuvasti. Naisen hallitsemien taitojen katsottiin kertovan myös hänen ahkeruudestaan. Pianonsoitossa tekninen toteutus voitiin hioa huippuunsa vain vuosien työllä, ja taitava pianisti oli aikalaisten silmissä utterra ja kurinalainen tuleva vaimo. Ahkeruus olikin hyvin kasvatetun naisen tärkeä moraalinen hyve.⁶¹

Tekninen taituruus oli kuitenkin lopulta toisijaista teeskentelemättömän ja luonnollisen esityksen rinnalla. Luonnollisuus esitettiin ruumiin muokkauksen tärkeimpänä päämääränä. Kaikkien liikkeiden ja taitojen opettelussa tähdättiin mahdollisimman luonnolliseen lopputu-

lokseen, koska tätä pidettiin viehättävänä. Esimerkiksi tanssimista suositeltiin naisten koulutuksen osaksi, koska se antoi ”luonnollisen ja viehkeän leiman kaikkeen liikkumiseen”.⁶²

Toisaalta tiettyjen ominaisuuksien, kuten siirouden ja viehkeyden, katsottiin olevan naisille luontaisia. Nainen joka ei täyttänyt näitä luonnollisen naisellisuuden kriteerejä, ei ollut ”todellinen nainen”. Kohteliaisuuden, luonnollisuuden

61. Ks. esim. Jessica Parland-von Essen (2005) *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Helsinki: Helsingin yliopisto, 131–151. Helsingin yliopiston digitaalinen arkisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-2250-7> (14.8.2012).

62. ”It will give a natural, easy, and graceful air to all the motions of your body.” (Allen (1760) 16–17.) Ks. myös *The Spectator*, nro 67, 17.5.1711 sekä nro 376, 12.5.1712.

ja naisellisuuden yhteensulautuminen painostikin naisia ponnistelemaan ruumiinsa koulimiseksi. Luonnollisuutta käytettiin jälleen ristiriitaisesti yhtäältä painostamaan naisia tavoittelemaan diskursiivista ihannetta, toisaalta väittämään, että sen tavoittelu ei ollut edes tarpeen.

Termin merkitykset olivat kohteliaisuuskeskustelijoille itselleenkin ongelmallisia, sillä sisäisen ja ulkoisen kohteliaisuuden ristiriita monimutkaisti ruumiin muokkauksen luonnollisuuden merkitystä. Siinä missä ulkoisen kohteliaisuuden kannattajille liikehännän luonnollisuus tarkoitti hyvin harjoiteltua esitystä, puolsivat sisäisen kohteliaisuuden puolestapuhujat sisäsynnytyistä siroutta. Ajatus siitä, että kohteliaisuus kumpuaa hyvästä sydäimestä, ei kuitenkaan estänyt sisäisen kohteliaisuuden puoltajia antamasta pikkutarkkoja neuvoja ruumiin harjoittamiseksi.⁶³ He eivät itsekään noudattaneet näkemysään kohteliaisuuden luonnollisesta synnystä vaan pikemmin käyttivät luonnollisuuden retoriikkaa hämärtääkseen sen, että viime kädessä myös heidän mielestään kohteliaisuus edellytti tietoista harjoittelua ja luonnollisenkaltaisen tavoittelua luonnollisen asemesta.

Lopuksi

Luonnollisuuden retoriikalla oli naisten kohteliaisuusdiskurssissa merkittävä ja monipiippuinen rooli. Luonnollisuutta käytettiin ainakin kolmessa merkityksessä, jotka ensi silmäyksellä vaikuttavat keskenään erilaisilta. Ensinnä luontoon vetoaminen antoi käytösodotuksille vastaansanomattoman auktoriteetin ja oli tehokas retorinen argumentointikeino. Toiseksi luonnollisuutta käytettiin sukupuolieron vakiinnuttamisen välineenä. Sen avulla luotiin illuusio sukupuolen esidiskursiivisuudesta ja peitettiin se, että kohteliaisuuskuulttuuri oli tärkeä sukupuolen diskursiivisen rakentamisen kenttä. Kolmanneksi luonnollista käytöstä teeskentelyn vastakohtana pidettiin merkinä moraalisuudesta ja sisäisestä hyvydestä; käytännössä tämäkin luonnollisuus oli harjoittelun ja tietoisien ruumiin kouli-

misen tuote. Näiden lisäksi luonnollisuus kytki kohteliaisuusdiskurssin ruumiiseen tavalla, jossa ruumis oli sekä luonnollisen kohteliaisuuden heijastamisen että rakentamisen väline.

Vaikka luonnollisuus näyttäytyy kohteliaisuusdiskurssissa moninaisena käsitteenä, tarkempi analyysi paljastaa, että näennäisten eroavaisuuksien alla luonnollisuuden käyttöä leimaavat monet yhteneväisyydet. Ennen kaikkea luonnollisuutta ympäröi kaikissa sen merkityksissä ambivalenssi. Luonnollisuutta käytettiin myös luomaan järkähtämättömällä auktoriteetilla ja historiattomuudella varustettuja käsitteitä – kuten naisellisuus tai kohteliaisuus – ja väittämään näiden käsitteiden sisältämien ominaisuuksien olevan synnynnäisiä kaikille naisille. Lisäksi luonnollisuuden avulla piiskattiin naisia tavoittelemaan näitä ominaisuuksia ruumistaan muokkaamalla – mikä puolestaan tarkoitti, etteivät kyseiset ominaisuudet sittenkään olleet naisille synnynnäisiä tai luontaisia.

Myös naisellisuuteen tai kohteliaisuuteen liitetty ominaisuudet, joita naisten tuli tavoitella ja esittää, olivat ambivalentteja. Kohteliaisuusoppaiden kirjoittajat eivät kyenneet pääsemään yksimielisyyteen siitä, mitä naisellisuudella, kohteliaisuudella tai edes luonnollisuudella lopulta tarkoitettiin, vaan jokaisella oli oma näkemyksensä niin termien synnystä kuin sisällöstä. Tämä osoittaa, etteivät naisellisuuden tai kohteliaisuuden käsitteet olleet esidiskursiivisia tai historiattomia, vaan jatkuvan diskursiivisen kehityksen kohteena. Luonnollisuuden retoriikka näytteli tässä kehitysprosessissa avainroolia: sen avulla luotiin ensin diskursiivinen ihanne, minkä jälkeen sitä käytettiin kätkemään ihanteen diskursiiviset juuret.

63. Burton (1793) vol. I 137. "It is necessary, however, that the improvement of the Person should have it's due share of attention; and, indeed, this part of Education is now become so general, as not to be dispensed with." – *Nyt julkaistu Soile Ylivuoren artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*